УДК. 343.73

Дарнопих Г.Ю.,
кандидат економічних наук, доцент
Національної юридичної академії
України ім. Ярослава Мудрого

Халін В.П.,
кандидат економічних наук, доцент
Харківського економіко-правового
університету

Економіко-правові чинники в системі детермінант економічної безпеки держави

Розглядаються поняття економічної безпеки держави (ЕБД) через системний аналіз сукупності соціально-економічних і правових чинників, які впливають на інтегративні параметри безпеки.

Зміст поняття економічної безпеки держави (ЕБД) передбачає проведення системного аналізу сукупності соціально-економічних і правових чинників, що забезпечують незалежність, стійкість, здатність національної економіки до прогресу; захист життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, а також економічної і соціальної стабільності суспільства в умовах дестабілізуючого впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Чинники, що впливають на інтегративні параметри безпеки, необхідно систематизувати, на наш погляд, за такими критеріями: за їх належністю до самих об'єктів та суб'єктів загроз, за каналами та засобами нанесення збитку, а також за належністю до систем (суб'єктів) захисту. Окрему групу чинників утворюють ті, що визначають ймовірність реалізації загроз, і, власне, ступінь ризику нанесення збитку.

Як принципову основу класифікації всіх численних та різноякісних чинників ЕБД можна запропонувати певний тип зв'язку об'єкта безпеки, носія загрози, середовища та умов їх взаємодії.

Послідовне розглядання цих трьох груп чинників, що відносяться до об'єкта, загрози і середовища, дозволить отримати висновки та узагальнення щодо оцінки ступеня захищеності об'єкта

або рівня його безпеки, створити систему відстеження параметрів ЕБД і адекватний загрозам механізм захисту.

Найбільш інтегрованим і центральним об'єктом ЕБД виступає держава України, тому необхідно встановити ієрархію та вагу всіх існуючих чинників, що визначають загальний потенціал захисту країни. У випадку якісної визначеності загроз, їх джерел та носіїв слід провести аналіз подібного набору чинників, які формують потенціал загрози.

Максимально узагальнена класифікація чинників, що впливають на рівень захищеності країни, може бути запропонована на базі загального аналізу офіційної статистики, а також наукової літератури з питань політики, права, економіки та соціального розвитку [1; 2; 3; 6; 11; 12; 13].

В перелік груп чинників (без їх ранжування) входять:

1. Внутрішні чинники ЕБД країни: терени та природні умови; демографічні характеристики; загальні показники економічного розвитку; державний та приватний сектори в економіці; структура промислового виробництва і всієї економіки; рівень розвитку матеріальної інфраструктури; внутрішній ринок; тіньова економіка; територіальні аспекти соціально-економічного розвитку; виробництво послуг; фінанси, кредит, грошовий обіг; ціни, внутрішній державний борг, потреба в праці, зайнятість і стан трудящих; розвиток науки і техніки; проблеми управління; соціальні потреби населення; показники стану життєвого середовища (рівень навантаження на природу); політична організація суспільства; характеристика політичних лідерів і політичного органу, що приймає рішення; внутрішня політика держави (економічна, соціальна, інформаційна та ін.); правова система країни, ефективність законодавчого регулювання суспільних процесів.

2. Зовнішні чинники: відношення різних характеристик країни до загальносвітових даних; зовнішньоекономічні відносини; зовнішня політика; збройні сили.

Кожна з груп містить в собі безліч позицій, що в свою чергу допускають більш дрібну класифікацію. Наприклад, власне "зовнішньоекономічні відносини" втілюють 12 значних груп чинників, що визначають: обсяг зовнішньої торгівлі в фізичному виразі; співвідношення експорту та імпорту; географічний розподіл експорту та імпорту; структура зовнішньоторгових тарифів; конкуре-

нтоспроможність товарів на зовнішніх ринках; забезпечення зовнішньоторговельних перевезень транспортом; іноземні інвестиції в країні; позиції ТНК; вивіз приватного капіталу; кредити іноземним партнерам; економічна та технологічна допомога – приватна та державна; зовнішньоекономічний борг.

В залежності від цілей та глибини ешелонування аналізу проблем ЕБД застосовується відповідний масштаб вибірки чинників. Для узагальнюючих рівнів дослідження доцільно поєднати чинники в більш загальні масиви.

1. За укрупненими блоками проблем безпеки: відтворення і життєзабезпечення населення та робочої сили; підтримка і розвиток основних фондів економіки; забезпечення національної оборони та безпеки.

2. За більш диференційованими групами: енергетична та сировинна; технологічна; фінансово-кредитна; екологічна; інформаційна; соціально-політична; безпека структур транспорту і зв'язку; система управління і правового забезпечення економіки; міжнародна та регіональна економічна безпека.

Реальна надійність економічної системи України в вирішальному ступені залежить від поточного і стратегічного балансу позитивних і негативних чинників, а також від здатності держави забезпечити достатній ступінь гнучкості та маневреності національної економічної політики. Для захисту основних інтересів держави необхідно передбачити широкий спектр економічних, політичних, правових, інформаційних засобів впливу на найбільш небезпечні джерела актуальних і потенційних загроз.

Логічним продовженням аналізу проблем ЕБД, на наш погляд, є постановка питання про якісну та кількісну оцінку головних її чинників. Складнощі в цій сфері виникають не тільки завдяки відсутності у вітчизняній науці прийнятних для практичної реалізації методик і самих теоретичних засад економічної безпеки (окрім спеціальних питань захисту окремих об'єктів та систем), але і внаслідок слабкої формалізованості та низької співставленості багатьох суттєвих чинників.

У зв'язку з цим потрібно створити спеціальну систему процедур щодо збирання, аналізу, оцінки і обробки відповідної інформації, без якої всі міркування щодо ЕБД будуть відірвані від практики, а значить, науково і прагматично безплідними.

Одним із можливих підходів до оцінки чинників безпеки може служити така схема параметрів ЕБД:

1. Базова інформація (економічна, соціальна, юридична, політична, технічна, статистична); відомості, отримані засобами економічної розвідки та контррозвідки; непряма інформація.

2. Аналітична інформація – результат ситуаційних аналізів, експертних опитувань, що стосуються оцінки окремих факторів та їх груп.

3. Розрахункові показники, що оцінюють поточні та граничні параметри загроз.

4. Комплексні параметри, що характеризують рівень ЕБД. До них можна віднести рівні "вразливості", "чутливості" або "надійності" економіки України в цілому.

В першому наближенні рівень ЕБД визначається двома головними компонентами: масштабами загроз і потенціалом протидії їм.

Без сумніву, розробка системи своєрідного "моніторингу" рівня ЕБД вимагає мобілізації значних наукових та організаційних сил і відповідного фінансування. Досвід розвинених країн, однак, свідчить, що в більшості випадків витрати на подібні цілі багаторазово окуплюються в результаті врахування в державній політиці чинників загроз та прийняття відповідних заходів щодо запобігання, локалізації та зменшення можливого збитку національним інтересам.

Ефективність такого підходу можлива лише за умов створення механізму відстеження показників найважливіших загроз та рівня ЕБД в цілому. Разом з тим, обов'язково потрібно включити в нього блок проблем, що пов'язані з випереджаючими сигналами владним структурам про потенційні загрози. Це можливо тільки за допомогою спеціального аналізу ситуації і розробки прогнозованих сценаріїв розвитку становища.

До основної особливості такого роду сценаріїв можна віднести їх гіпотетичний характер щонайменше з трьох варіантів розвитку: еволюційний, кризовий (конфліктний), середній або найбільш ймовірний. Крім того, прогноз повинен передбачати ситуацію в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі.

Чинники, від яких залежить здатність економіки країни долати в своєму розвитку зовнішні та внутрішні негативні впливи та використовувати можливості, що відкриваються, по суті, співпадають з компонентами економічного потенціалу держави, який в го-

сподарській ринковій практиці визначальною мірою зумовлює конкурентоспроможність. Це поняття може бути застосовано і до економіки країни в цілому, а параметри економічного потенціалу можна, в принципі, розглядати і як параметри конкурентоспроможності.

Економічний потенціал вимірюється як економічними ресурсами держави (земля, робоча сила, корисні копалини, фінансові кошти, технологія, досвід управління), так і звичайними показниками економічного розвитку (ВНП, доходи на душу населення, конкурентоспроможність промисловості, стабільність валюти).

На наш погляд, елементи потенціалу доцільно розбити на три групи, поклавши в основу класифікації можливість впливу на ці елементи самої держави. В першу групу увійдуть природні чинники, які в принципі незмінні: розмір країни, географічне розташування, наявність корисних копалин, кліматичні умови. До другої групи ми віднесемо чинники, що можуть бути змінені тільки впродовж порівняно тривалого історичного терміну: рівень розвитку виробництва, технології і НТП, чисельність та рівень доходів населення, золотовалютні резерви, досконаліть соціально-економічного механізму та інші параметри рівня розвитку і багатства. До третьої групи можна віднести чинники, які піддаються регулюванню в менш тривалі строки: рівень спеціалізації, диверсифікації, концентрації виробництва і торгівлі, зміна курсу валюти та облікової ставки, інфляційні процеси, участь країни в економічних об'єднаннях. Розглянемо ці чинники детальніше.

1. Природні чинники. їх значення не потребує детальних пояснень. Зрозуміло, що чим більша сама країна, чим вигідніше її географічне розташування, сприятливі кліматичні умови та багатші природні ресурси, тим вище, за інших рівних умов, її економічний потенціал. Особливу роль може відігравати унікальність її кліматичних умов чи корисних копалин, завдяки яким вона може набути силу природного монополіста. Потужність цієї сили буде залежати від потреби інших країн в даному ресурсі.

Україна за різноманітністю корисних копалин, за кількістю родовищ на одиницю площі належить до найзабезпеченіших мінеральними ресурсами країн світу. Приблизна вартість розвіданих сировинних запасів оцінюється в 7 трлн. дол. США. В Україні більше 90 видів мінеральної сировини (близько 8 000 родовищ) мають промислове значення. Взагалі, мінерально-сировинний ком-

плекс України забезпечує 14 % світового видобутку залізної та 30 % марганцевої руди, 7 % кам'яного вугілля. Цей комплекс становить 48 % промислового потенціалу України, в той час коли в індустріально розвинених країнах він складає близько 30 % [1, с. 37].

Кожного року відкриваються промислові запаси корисних копалин вартістю близько 60 млрд. дол. США, а гірничодобувна промисловість спроможна виробляти товарної продукції на суму не менше 20 млрд. дол. Однак, сьогодні у загальному споживанні власні ресурси України становлять лише 42 %.

Недостатнє використання економічного потенціалу в сировинно-ресурсній частині находить своє відображення в проблемі комплексного освоєння руд. Україна видобуває мінеральну сировину у солідних обсягах (близько 5 % світового обсягу), але тільки 12 % її надходить у виробництво (у західних країнах близько 60 %) [1, с. 38].

2. Історичні чинники. Не потрібно доводити, що багаті країни з розвиненою економікою та передовою технологією мають більший економічний потенціал, ніж бідні країни з примітивною економікою і відсталою технікою. Такі особливості складаються історично і з великими зусиллями піддаються змінам.

а) Передова технологія є найважливішим чинником конкурентоспроможності. Вона може перетворитися на технологічну монополію, що значно підвищує силу лідера. До цього слід додати, що для того, щоб утриматися на передових позиціях, недостатньо забезпечити собі перевагу на окремих напрямках, а необхідно охоплювати весь спектр передової технології.

б) Розвинена економіка забезпечує гнучкість, підвищує здатність пристосовуватися до змін внутрішніх та зовнішніх умов і поліпшує маневреність в економічній діяльності.

в) Наявність золотовалютних резервів визначає можливість здійснення валютної диверсії (продаж валюти економічного супротивника) або протидії такій диверсії; дає змогу також протидіяти іншим ворожим акціям (протриматися в період ембарго або переорієнтації) і можливість самим здійснювати такі акції. Чим більші резерви, тим більше влада, але треба мати на увазі, що ці кошти вивільняються як із споживання, так і з нагромадження виробничого потенціалу.

г) Залученість країни до світової економіки залежить від чинників всіх трьох груп (розміри країни, рівень розвитку економіки, зовнішньоекономічні бар'єри), тому ми відносимо цей чинник до середньої групи. Вплив його подвійний. З одного боку, чим більша частка країни в світовій торгівлі, експорті капіталу та технічному співробітництві, тим більше у неї можливостей впливати на інші країни. А з іншого боку, чим більша частка зовнішньої торгівлі відносно ВНП, чим більше в країні іноземного капіталу, тим більшою мірою на неї можуть впливати зовні. Здійснюваний при цьому вибір між ефективністю (добробутом) і незалежністю (безпекою) нагадує про довічне протистояння коротко- та довгострокових інтересів країни, яке сьогодні приймає форму альтернативи між "відкритим" та "закритим" типами перехідної моделі від командної економіки до ринку.

3. Чинники, що регулюються. Центральне місце в цій групі займають можливості маневрування різними економічними чинниками.

а) Географічний маневр – заміна контрагентів (покупців, продавців, постачальників). Чим більше партнерів, тим більше можливостей для заміни одного з них. Якщо ж такий партнер був головним або єдиним покупцем (постачальником) товару, то замінити його буде досить складно. В цьому випадку країні доведеться нести збитки, що пов'язані або із зниженням цін, або з безробіттям і переорієнтацією ресурсів на випуск іншої продукції.

Треба мати на увазі, що надмірна диверсифікація постачальників, особливо стосовно конкретної галузі чи фірми, може привести до неприйнятних втрат щодо ефективності. Звідси – необхідність балансування між диверсифікацією з метою незалежності і концентрацією з метою ефективності. Потрібно пам'ятати і про схильність фірм до сепаратних угод шляхом, наприклад, використання субпідряду, що знижує дієвість такого інструменту, як диверсифікація партнерів.

б) Структурний маневр – перерозподіл товарних, капітальних, трудових ресурсів відповідно новій ситуації. Значну роль тут відіграє сприйняття економікою макроекономічного регулювання, що визначається головним чином рівнем розвитку господарського механізму та інфраструктури, а також сприйняття зовнішніх сигналів. Проведення структурного маневру посилює мобільність (гнучкість) технології, капіталів і трудових ресурсів. Такий спосіб зменшення залежно-

сті, як товарна диверсифікація експорту та імпорту, стикається з тією ж проблемою зменшення ефективності, що й спосіб географічної диверсифікації.

Особливе значення має структура ринку країни з точки зору еластичності попиту по доходу, котра вища середньої у предметів "розкоші" (куди входять і всі технічно передові вироби) і нижча за середню у стандартної продукції, перш за все – першої необхідності. Роль цього чинника подвійна. З одного боку, економічний потенціал країни буде максимальним, якщо вона експортує товари першої необхідності і імпортує товари з високою еластичністю попиту. Але, з іншого боку, країни, що спеціалізуються на виробництві стандартної продукції, в своєму економічному розвитку ніколи не зможуть досягти рівня країн, що спеціалізуються на виробництві передових виробів.

в) Диверсифікації об'єктів ринку за галузями та товарами протистоїть їх концентрація. У обох цих процесів є свої переваги і недоліки. Чим більше розосереджені об'єкти ринку в географічному та структурному відношенні, тим менше можливостей оптимально їх регулювати, але разом з тим, зменшується їх схильність до впливу зовні. В той же час висока їх концентрація по галузях і товарах підвищує як свій потенціал, так і схильність до зовнішнього впливу.

Ефективність концентрації можна посилити за допомогою структурного чинника. Наприклад, країна постачає своєму партнеру товари, які вона монопольно виробляє і попит на які нееластичний, а ввозить від нього товари, які монопольно споживає (є монопсонією), і попит на які у неї еластичний. Однак, при цьому слід пам'ятати про той уповільнений вплив, що створює така спеціалізація, на хід економічного розвитку.

г) Валютно-кредитний чинник. Зниження курсу валюти, що дозволяє експортерам знижувати ціни, використовується для тимчасового підвищення їх конкурентоспроможності. Але вплив даного інструмента неоднозначний, оскільки витрати фірми не обмежуються закупками на внутрішньому ринку, а включають і витрати іноземної валюти на імпорт сировини, матеріалів, виробничого та комплектуючого обладнання. Витрати ж на імпорт товарів при зниженні курсу валюти зростають, що призводить до збільшення витрат виробництва. Водночас зростають ціни на внутрішньому

ринку споживчих товарів, що змушує підприємців підвищувати витрати і на оплату робочої сили.

Підвищення курсу національної валюти удорожчує експорт, зате, завдяки скороченню витрат на імпорт товарів та послуг, знижує вплив на обсяг витрат виробництва. З часом позитивні та негативні наслідки зміни курсу валют нівелюються. Крім того, переваги, що були здобуті експортером при зниженні курсу, можуть зійти нанівець через швидке зростання інфляції. Незважаючи на такий протирічливий вплив валютного чинника, вважається, що підвищення курсу національної валюти негативно впливає на конкурентоспроможність експортерів, а зниження його, навпаки, стимулює вивіз товарів.

Підвищення облікової ставки, за інших рівних умов, привертає капітали в країну, і тим самим сприяє прискоренню її економічного зростання. В той же час, цей захід приводить до підвищення курсу національної валюти, що стримує товарний експорт.

Визначальна роль в числі чинників ЕБД належить соціально-економічному механізму. В принципі, кожний негативний вплив, навіть найменшою мірою, підштовхує країну до тієї самої граничної межі, за якою починається її розпад як єдиного цілого. З цього боку будь-які негативні впливи є загрозою ЕБД, система якої повинна бути здатною їх долати. Але ці впливи дуже численні і їх неможливо врахувати централізовано. Саме тому основне навантаження в системі ЕБД припадає на приватну, ринкову підсистему національного господарства. Державна підсистема складає лише верхівку айсбергу системи ЕБД. При цьому для першої забезпечення ЕБД є другорядним результатом, а для другої – одним із головних напрямків діяльності, їх найважливішою функцією є створення і підтримка внутрішнього конкурентного середовища.

Такі параметри цих двох підсистем національного господарства (що є водночас і підсистемами ЕБД), як їх злагодженість між собою, сполучення стабільності та гнучкості, передбачуваності і здатності швидко реагувати на зміну зовнішніх умов, утворюють найважливішу характеристику ЕБД взагалі. Негаразди у функціонуванні соціально-економічного механізму можуть звести нанівець будь-які досягнення в накопиченні матеріальних компонентів. Ефективність та життєздатність цього механізму служить одним із найважливіших елементів ЕБД, від якого значною мірою залежать інші параметри ЕБД, котрі значно легше структуруються і вимірюються: економічне зрос-

тання, рівень добробуту, демографічні процеси, здійснення економічного суверенітету.

Економічний потенціал країни і, відповідно, здатність країни долати негативні і використовувати позитивні впливи залежить від сприйнятливості економіки щодо зовнішніх та внутрішніх сигналів і макроекономічного регулювання, що визначається, головним чином, рівнем розвитку господарчого механізму і ділової інфраструктури. Якщо господарський організм, з причини, скажімо, своєї нерозвиненості, не в змозі впоратися з тиском внутрішніх та зовнішніх чинників, вплив яких набуває у зв'язку з цим дезорганізуючого характеру, доцільно ставити питання про свідоме, цілеспрямоване, тимчасове зменшення відкритості економіки, про приведення ступеня її інтегрованості в світове господарство у відповідність до ступеню її внутрішньої інтегрованості.

Аналізуючи далі конкретні соціально-економічні і правові чинники, що впливають на характеристики ЕБД, слід зазначити, що їх дія відбувається сьогодні в умовах небувалого досі поширення протиправних явищ і процесів у всіх сферах суспільного життя. Це переконливо продемонстрували вибори Президента України 2004 р. Економічною складовою такого становища є тіньова економіка. Тому подолання кризових явищ в економіці держави, гарантування економічної безпеки в ринкових стосунках обґрунтовано пов'язано із розробкою комплексу соціально-економічних і правових заходів впливу на тіньовий сектор. Оцінюючи стан цього явища в країні, фахівці визначають, що тіньова економіка набула великого поширення і пов'язана із зростанням відтоку значних матеріальних, фінансових та людських ресурсів у неофіційну сферу.

За висновками експертів, соціально-економічна криза в Україні призвела до різкого зростання ступеня криміналізації найбільш важливих сфер функціонування держави. Так, незважаючи на наявні позитивні тенденції, які відбувались в економіці у 2000-2004 роках, розбалансування фінансово-кредитної системи, господарських відносин, значний дефіцит державного бюджету, інфляційні процеси, напружена ситуація на ринку кредитних ресурсів, низька платіжна спроможність підприємств, недосконале законодавство, відсутність дієвої системи державного контролю за діяльністю комерційних структур, приводили, як наслідок, до подальшої криміналізації економіки. Удосконалювалися форми і методи діяльності організова-

них злочинних угруповань, на міжнародному рівні здійснюється об'єднання традиційних лідерів злочинного світу із злочинцями нової формації, які створили свої капітали шляхом фінансових махінацій. Усі ці фактори здійснюють певний вплив на стан ЕБД і тягнуть за собою перекачування суспільного багатства до рук криміналітету.

Так, у 2003 р. в бюджетній сфері України було зареєстровано 8 928 злочинів, в АПК – 6 696, в паливно-енергетичному комплексі – 3 927, в сфері приватизації – 3 604, в банківській системі – 3 092. В цілому в господарській сфері злочинів було зареєстровано 43 203 – на третину більше, ніж у 2002 р. За останні 10 років число злочинів економічної спрямованості зросло в 3 рази, а в сфері службової діяльності – в 5. Серед останніх більшу частину складають зловживання владою або службовим становищем – 6 827, і хабарництво – 2 980 [4, с. 2].

Системна криза в Україні, що зумовлена переходом до нової системи управління і відсутністю адекватної перехідному періоду законодавчої бази, зумовила зростання криміналізації економіки. Вона сьогодні охопила практично всі сфери господарського життя – відносини власності, кредитно-фінансову систему, виробництво, торгівлю і послуги, зовнішньоекономічні відносини, і стала реальною загрозою економічній безпеці країни.

Загальний стан економіки трансформаційного періоду сприяв дестабілізації господарської діяльності і поширенню соціально-економічної бази для злочинності, і саме тому вирішальне значення має аналіз економічних складових в системі чинників, що зумовлюють соціально-економічну кризу, їх взаємозв'язок і ступінь впливу на дестабілізаційні процеси. Про це свідчать соціологічні опитування, що проводились Інститутом соціології НАНУ. Серед соціальних турбот, що непокоять населення, на безробіття вказали 75 % респондентів, на невиплату заробітної плати – 69 %, ріст злочинності – 60 %, голод – 52,8 %, реставрації старих порядків побоюються 7,3 %, розпаду України як держави – 14,2 %, міжнаціональних конфліктів – 15,7 %, міжрелігійних конфліктів – 10,3 %, нічого не бояться – 2 % [5, с. 20]. Отже, економічні проблеми є першочерговими в суспільстві. Такі соціально-економічні явища, як зниження реальних доходів населення і висока їх диференціація по різних соціальних групах; порушення нормальних пропорцій у формуванні грошових доходів населення (зокрема, зниження частки зарплати в структурі доходів громадян); скорочення в бюджеті

частки соціальних виплат; відсутність системи соціального партнерства та інші є наслідком дії економічних чинників.

На наш погляд, найбільш актуальним сьогодні є аналіз тих внутрішньо-економічних процесів, які істотно впливають на формування ринкового господарського механізму. Саме їх характер і динаміка визначають співвідношення потенціалу легальної і тіньової економіки.

Принципово важливою в аналізі дестабілізаційних чинників, що посилюють соціально-економічну кризу і криміналізацію економіки, є оцінка стану справ із внутрішньою заборгованістю підприємств. Починаючи з 1996 р. вона становить понад 30 % ВВП, а після валютної кризи 1998 р. – понад 40 % ВВП [6, с. 50], що фактично означає неспроможність значної кількості учасників ринку обслуговувати свої зобов'язання, що виникли внаслідок змін у цінових співвідношеннях між окремими виробниками та основними ціновими співвідношеннями на грошовому і валютному ринках як результат валютної та цінової дестабілізації. За законами ринку, чим довше зберігається нестабільність, тим відміннішими будуть цінові співвідношення між ринковою вартістю кредиторських зобов'язань і ресурсною вартістю дебіторських. При цьому слід мати на увазі, що до кредиторської заборгованості включається заборгованість перед бюджетом та різноманітними фондами соціального характеру, а також заборгованість із заробітної плати. У 1996 р. борги між підприємствами були нижче від рівня ВВП. Зараз вони у 1,5 рази перевищують ВВП [7, с. 3]. Кредиторська та дебіторська заборгованість по всіх суб'єктах господарювання на 1 березня 2004 року становила 356,1 та 284 млрд. грн. відповідно. Наскільки гіпертрофованими є ці показники видно з порівняння їх із ВВП, який у 2003 році становив 263,2 млрд. грн. [10, с. 163]. А це означає, що активи підприємств перекочовують з легального у тіньовий сектор.

Це зумовлює, в свою чергу, коливання цін у легальній економіці. У нас темпи зростання валового внутрішнього продукту за дев'ять місяців 2004 р. становили 13,4 %, а зростання цін на промислову продукцію за цей період – 18,4 % (в тому числі оптових цін виробників – на 25 %, зокрема, в паливно-енергетичному комплексі – на 68 %). За останні 12 місяців зростання цін на товари народного споживання переступило критичні значення і становило в серед-

ньому 10,7 %. В економіці країни накопичується великий інфляційний потенціал [8, с. 8].

Заборгованість із зарплати зостається постійним чинником, що перманентно коливається за своїм обсягом, але продовжує бути поки що невирішеним питанням.

Загальна сума невиплаченої заробітної плати в Україні хоч і скоротилася за останні 5 років майже у 3 рази, але залишається ще досить значною – 2,1 млрд. грн., що становить близько половини середньомісячного фонду оплати праці всіх працівників [9, с. 46].

В умовах транзитної економіки при відсутності потужної виробничої сфери важливу роль відіграє грошово-кредитна система країни. До того ж, сьогодні все частіше порушується питання щодо варіантів повернення тіньових капіталів в легальну економіку. Зрозуміло, що для цього потрібні певні політичні, економічні і правові умови. Серед економічних умов, на наш погляд, важливою є стабільність грошової одиниці держави. Вона включає стабільність цін на товари і послуги, на кредитні ресурси, а також стабільність курсу національної валюти. Всі ці складові повинні постійно корелюватися із рівнем інфляції. На сьогодні накопичилися певні диспропорції між обсягом емісії гривні і рівнем інфляції, що створює ризики прискорення темпів інфляції. Це протиріччя посилюється традиційною неузгодженістю позицій Уряду і Національного банку України щодо оптимізації співвідношення грошово-кредитної і валютною політики. Фіскальна політика Уряду більш схильна до девальвації гривні, тоді як позиція НБУ є протилежною.

Таким чином, аналіз соціально-економічних і правових чинників, що впливають на стан ЕБД дозволяє визначити особливості процесу забезпечення економічної безпеки України в період трансформаційної економіки:

– тісна взаємодія даного процесу з проблемами подолання кризових явищ в економіці України, що надає йому певної соціально-економічної спрямованості у сприянні швидкому ефективному накопиченню виробничого потенціалу і стабілізації рівнів розвитку всіх кінцевих показників макроекономіки, а також самозбереженню і розвитку державних та суспільних структур;

– порушення макроекономічної рівноваги та посилення економічної нестабільності, зокрема: зростання безробіття, інфляції,

дефіциту держбюджету і державного боргу, зубожіння більшості населення, збільшення кількості збиткових підприємств і галузей;

– зростання частки тіньової економіки у ВВП, ВНП України і процесів криміналізації суспільства;

– втрата Україною традиційних зовнішніх і внутрішніх ринків, зниження конкурентоспроможності вітчизняних товарів та послуг;

– порушення зв'язків між елементами системи "потреби – інтереси – загрози – захист", що негативно відбивається на рівнях економічної безпеки "індивід – підприємство – держава".

Література

1. Шлемко В.Т. , Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: Монографія. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.

2. Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет. – М.: Юрист, 2003. – 728 с.

3. Стратегія економічного та соціального розвитку України на 2004-2015 рр. Шляхи Європейської інтеграції / Авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін. – ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

4. Время. – 11 ноября 2004 г.

5. Дзеркало тижня. – 13 листопада 2004 р.

6. Гальчинський А.С, Геєць В.М., Кінах А.К., Семіноженко В.П. Інноваційна стратегія українських реформ. – К.: Знання України, 2002. – 326 с.

7. Кучма Л.Д. Боротьба з корупцією – життєво необхідна справа. – Виступ на Всеукраїнській нараді з проблем боротьби з організованою злочинністю і корупцією та захисту прав людини // Урядовий кур'єр. – 2004. – 31 січня.

8. Голос України. – 2004. – 18 листопада.

9. Пушкаренко П, Логвиненко М. Генезис і соціально-економічні наслідки тіньової економіки // Економіка України. – 2004. – № 10.

10. Швайка М.А. Про невідкладні заходи перебудови і реформування банківської системи України // Монетарна політика в умовах економічного зростання: Матеріали науково-практичної конференції. – К.: НБУ, 2004. –172 с.

11. Статистичний щорічник України за 2002 рік. – К.: Техніка, 2003. – 596 с.

12. Пузиков В.В. Экономическая безопасность и экономическая преступность / В.В. Пузиков, А.И. Громович. – Минск: Армита-Маркетинг, Менеджмент, 2001. – 364 с.

13. Україна у цифрах у 2003 р.: Короткий статистичний довідник. – К.: Держкомстат, 2004. – 270 с.